

Examinering

Een goed begin is het hele werk!

Een rapport met handreikingen examinering voor de handelsopleidingen mbo.

Inleiding

De handelsopleidingen in het mbo staan aan de vooravond van een nieuwe fase. In 2021 en 2022 worden de nieuwe kwalificatiedossiers verwacht, examenleveranciers werken aan digitale examinering en, al dan niet versterkt door de ervaringen in tijden van corona, wordt op veel scholen nagedacht over onderwijsvernieuwing en anders verantwoord van de diplomabeslissing. Voor de Btg Handel tijd om examinering van de handelsopleidingen nader te onderzoeken.

Mbo advies is gevraagd om op basis van de kennis en ervaringen van verschillende scholen en de examenleveranciers een rapport te schrijven met als doel opleidingen een overzicht te geven van de mogelijkheden van examinering en een handreiking te doen die scholen kunnen gebruiken bij de inrichting en uitvoering van examinering wanneer zij aan de slag willen met het herontwerpen van de opleiding.

Voor deze rapportage zijn gesprekken gevoerd met de twee examenleveranciers en elf scholen. Deze scholen verschillen in grootte, zijn gevestigd in verschillende regio's én hebben allen een eigen kijk op het onderwijs en de examinering.

Het rapport beoogt een overzicht te geven en een handreiking te zijn. Onderwijs én examinering is echter te complex en afhankelijk van veel verschillende factoren om te pretenderen dat het rapport compleet is. Ongetwijfeld zijn in Nederland nog andere voorbeelden te vinden, andere oplossingsrichtingen gekozen of is het gepresenteerde niet volledig toepasbaar in bepaalde regio's. Ook zijn in de gesprekken waardevolle onderwerpen aan bod gekomen, die uiteindelijk niet in deze rapportage zijn opgenomen. Toch hopen we dat met dit rapport de handelsopleidingen worden geïnspireerd en gemotiveerd om in schooljaar 2021-2022 (en daarna) werk te maken van examinering.

Werkwijze

Om te komen tot deze rapportage is gestart met het maken van een gespreksleidraad op basis waarvan in eerste instantie een aantal verkennende gesprekken en in een latere fase de vervolggesprekken zijn gevoerd. Doel van deze gespreksleidraad was in elk gesprek vergelijkbare onderwerpen de revue te laten passeren. Gezien de duur en vorm van de gesprekken zijn niet alle vragen van de gespreksleidraad als vraag gesteld, maar zijn per hoofdonderwerp de belangrijkste ervaringen bevraagd.

Gestart is met een verkennend gesprek met het Servicebureau van de Btg Handel. Vervolgens is gesproken met de examenleveranciers ESS Examenservices (ESS) en Stichting Praktijkleren (SPL). Voor de vervolggesprekken heeft de Btg Handel aan haar leden gevraagd wie bereid was mee te werken aan het onderzoek. Bij de keuze van de scholen waarmee werd gesproken is gekeken naar voldoende variëteit in mbo-scholen zoals grootte, regio en (globale) onderwijsvisie. In totaal zijn elf gesprekken gevoerd. Eén gepland gesprek heeft niet plaatsgevonden. De gesprekken zijn, vanwege de covid-maatregelen, allen online via MS-Teams gevoerd en duurden gemiddeld één uur. De gesprekken zijn genotuleerd, maar niet letterlijk uitgewerkt.

Rapportage

Voor de rapportage is gekozen voor een thematische opzet:

1. Theorie-examens
2. Praktijkexamens
3. Examinering in de beroepspraktijk
4. Inkoop van examens
5. Flexibilisering van examinering

Per thema is een aantal onderwerpen benoemd. Per onderwerp komen telkens dezelfde items aan bod:

- Gestart wordt met een globale weergave van de stand van zaken op dit moment. Hiervoor zijn de gesprekken leidend geweest. Welke knelpunten worden ervaren, welke oplossingen zijn gekozen, welke vragen leven er?
- Vervolgens volgen een aantal oplossingsrichtingen benoemd. Examinering is een onderwerp dat niet één goede oplossing kent. Opleidingen moeten zelf een onderbouwde keuze maken uit de (toegestane) mogelijkheden die passen bij de eigen (onderwijs en examen) visie.
- Per thema is een blok opgenomen met (landelijke) wet- en regelgeving.
- Tot slot worden landelijke ontwikkelingen én voorbeelden van andere sectoren beschreven. Doel van deze items is opleidingen handvatten te geven en te inspireren. Binnen wet- en regelgeving blijkt vaak veel/meer mogelijk dan scholen ervaren.

In de bijlage 2 is een lijst opgenomen met de meest voorkomende begrippen in de examinering. In het mbo zijn veel verschillende begrippen in omloop voor dezelfde onderwerpen. Begrippen verschillen per examenleverancier, maar ook per sector of per school.

Omdat examinering een samenspel is tussen onderwijsteam, examencommissie en examenleverancier(s) wordt vervolgens per actor aangegeven welke aandachtspunten mogelijk of wenselijk zijn.

De rapportage wordt afgesloten met een aanbevelingen en een algemene conclusie: "Examinering, een goed begin is het hele werk!"

Marleen van de Wiel

Mbo advies

Tilburg, september 2021

Inhoudsopgave

1. THEORIE-EXAMENS	5
STAND VAN ZAKEN	5
OPLOSSINGSRICHTINGEN	5
LANDELIJKE ONTWIKKELINGEN EN ANDERE SECTOREN	6
2. PRAKTIJKEAMENS	7
STAND VAN ZAKEN	7
OPLOSSINGSRICHTINGEN	7
LANDELIJKE ONTWIKKELINGEN EN ANDERE SECTOREN	8
3. EXAMINERING IN DE BEROEPSPRAKTIJK	9
STAND VAN ZAKEN	9
OPLOSSINGSRICHTINGEN	9
LANDELIJKE ONTWIKKELINGEN EN ANDERE SECTOREN	10
4. INKOOP VAN EXAMENS	11
STAND VAN ZAKEN	11
OPLOSSINGSRICHTINGEN	11
LANDELIJKE ONTWIKKELINGEN EN ANDERE SECTOREN	12
5. FLEXIBILISERING ONDERWIJS ÉN EXAMINERING	13
STAND VAN ZAKEN	13
OPLOSSINGSRICHTINGEN	13
LANDELIJKE ONTWIKKELINGEN	14
7. ACTOREN	15
ONDERWIJSTEAM	15
EXAMENCOMMISSIE	15
EXAMENLEVERANCIER	16
8. AANBEVELINGEN	17
9. TOT SLOT	19
BIJLAGE 1 KWALITEITSGBIED BORGING EN AFSLUITING (BA)	20
BIJLAGE 2: BEGRIPPENLIJST EXAMINERING	21
BIJLAGE 3: DEELNEMERS ONDERZOEK	24

1. Theorie-examens

Bij de start van een opleiding (cohort) wordt in een examenplan vastgelegd welke (beroepsgerichte¹) examens een student moet afleggen om het diploma te kunnen behalen. Of en welke plek de theorie-examens in de examenmix hebben, is een belangrijk thema.

De examenleveranciers ESS en SPL bieden beiden meerdere voorbeeld examenplannen en meerdere soorten examens aan. Scholen kunnen en mogen hier zelf keuzes in maken. Zo kunnen bijvoorbeeld de theorie-examens als examen worden ingezet, maar kan ook gekozen worden voor een andere examenmix. De opleiding bepaalt vooraf zelf met welke mix van examens en examenvormen zij wil examineren en legt dit vast in het examenplan.

STAND VAN ZAKEN

De theorie-examens van de handelsopleidingen is een veel besproken onderwerp. In alle gesprekken met scholen werden de theorie-examens als lastig bestempeld. Lastig omdat enerzijds scholen theoretische kennis willen examineren, maar anderzijds dit de examendruk ook verhoogt.

1. Veel theorie-examens

In vrijwel alle gesprekken is aangegeven dat een grote examendruk wordt ervaren als gevolg van het aantal theorie-examens. Het aantal theorie-examens is veel en theorie-examens moeten relatief vaak worden herkanst. Een enkele school geeft aan dat de examens te moeilijk zijn, een andere school vindt het gevraagde kennisniveau hoog maar wel juist. Soms worden de onderwerpen in de theorie-examens als gedetailleerd en niet altijd als relevant ervaren.

Examenleveranciers herkennen de veelheid aan theorie-examens, maar geven aan dat het aan scholen is om de theorie-examens wel of niet in te zetten. Op basis van het kwalificatiedossier worden de theorie-vragen geconstrueerd door de ontwikkelaars die veelal van scholen afkomstig zijn. Op basis van feedback worden vragen geëvalueerd.

2. Noodzaak theorie-examens

Voor een aantal scholen is het argument om theorie-examens op te nemen in het examenplan dat de theoretische kennis noodzakelijk is voor doorstroom naar het hbo. Een aantal andere scholen geeft aan dat studiesucces op het hbo vooral afhankelijk is van de studievaardigheden en vindt het om deze reden niet noodzakelijk alle kennis (theoretisch) te examineren.

Vrijwel alle opleidingen vinden dat theoretische kennis onderdeel moet uitmaken van het onderwijs en de examinering. De meningen verschillen over of en de wijze waarop theoretische kennis geëxamineerd moet worden. Een klein aantal scholen kiest ervoor om theoretische kennis alleen in het onderwijs te toetsen, een beperkt aantal scholen vindt het voldoende wanneer de kennisaspecten in andere examens zijn meegenomen (toegepaste kennis).

3. Digitaal examineren

Ten aanzien van de administratieve en organisatorische examendruk hebben de examenleveranciers hoge verwachtingen dat het digitaal aanbieden van examens dit ervaren probleem kan verkleinen.

Scholen zien nog niet altijd de voordelen van digitaal examineren. Een aantal scholen geeft zelfs aan dat zij problemen voorzien in verband met de beveiliging en beschikbaarheid van computers en computerlokalen (piekbelasting).

OPLOSSINGSRICHTINGEN

In de gesprekken met scholen zijn verschillende oplossingsrichtingen aangegeven:

1. Bewuste keuze voor theorie-examens in de examenmix

Maak in het examenplan een bewuste keuze voor een examenmix van theorie-examens en praktijkexamens.

Bespreek met het onderwijsteam bij welke opleidingen theorie-examens noodzakelijk zijn en durf hier keuzes in

¹ In dit rapport is de focus gericht op de beroepsgerichte examinering. Naast de beroepsgerichte examinering zijn ook generieke examens (centrale en instellingsexamens Nederlands, Engels en rekenen) en keuzedeel-examens onderdeel van het examenplan, zoals ook de diploma-eisen BPV, Loopbaanoriëntatie en -begeleiding en Burgerschap.

te maken, passend bij de visie op onderwijs of vraag van de (regionale) arbeidsmarkt of hbo.

Zo kiezen sommige scholen ervoor om in de niveau 2 opleiding geen theorie-examen aan te bieden. Andere scholen kiezen heel bewust voor een 50-50 benadering waarin elke kerntaak 50% theoretisch en 50% praktisch wordt beoordeeld.

Meerdere keuzes zijn goed, zolang het examenplan in totaliteit maar dekkend voor het kwalificatiedossier blijft én het onderwijsteam achter de gemaakte keuze staat. De gemaakte keuze heeft immers invloed op het onderwijs, planning, didactiek en organisatie van de examens.

2. Anders examineren van theorie

Kijk of de theoretische kennis ook op een andere manier kan worden geëxamineerd. Zo kiest een school voor financieel management niet voor een theorie-examen, maar vraagt de student de kennis toe te passen in een ondernemingsplan waaraan de opleiding specifieke eisen stelt.

3. Theoretische kennis ontwikkelingsgericht toetsen

Een enkele school wil gaan kiezen voor het formatief toetsen van theoretische kennis in het onderwijs. Dat kan met theoretische toetsen (ingekochte theorie-examens) of met toegepaste kennis in werkstukken of bijvoorbeeld presentaties. Bij de examinering worden alleen proeven van bekwaamheid afgenomen, waarin de student moet kunnen laten zien dat hij/zij de kerntaak en werkprocessen beheerst. De onderliggende kennis is in het onderwijs aan bod gekomen.

4. Onderwijs- en examenplanning

De komst van de digitale examinering geeft een aantal scholen hoofdbreken omdat ze de examens niet gepland krijgen in de beschikbare computerlokalen. Door een andere, meer flexibele onderwijsplanning en een spreiding van de examens over de verschillende leerjaren en onderwijsperioden kan de examenplanning haalbaar en uitvoerbaar worden. Ook de inzet van eigen laptops van studenten is een optie, bijvoorbeeld in combinatie van een beveiligingsapplicatie zoals Schoolyear.

Wet- en regelgeving

Examinering moet dekkend en valide zijn. Dekkend betekent dat alle examens samen de eisen van het kwalificatiedossier moeten dekken (kerntaken en werkprocessen). Het is niet vastgelegd welke examenvormen hiervoor moeten worden ingezet, zolang de gemaakte keuze wordt onderbouwd en valide² is.

LANDELIJKE ONTWIKKELINGEN EN ANDERE SECTOREN

In 2020 en 2021 is examinering in het mbo door de corona-maatregelen een veelbesproken onderwerp geworden. Opleidingen waren genoodzaakt te kijken of de examinering kon worden uitgevoerd, of dat uitgeweken moest worden naar alternatieven. Scholen kozen voor oplossingsrichtingen zoals het uitstellen van examinering, het verplaatsen van examens naar school of - zoals in sommige gevallen - het gebruiken van formatieve bewijzen bij diplomering (onderwijsgegevens). Hierbij hebben veel opleidingen de examenmix en het examenplan geëvalueerd.

Ten aanzien van digitale examinering zie je in vrijwel alle sectoren ontwikkelingen: niet alleen het digitaal afnemen van theorie-examens (bijvoorbeeld 'Remindo') maar ook voor de beoordeling van praktijkexamens via digitale applicaties (bijvoorbeeld 'Praktijkbeoordelen.nl'). Voor het veilig afnemen van examens worden op scholen pilots uitgevoerd (bijvoorbeeld 'Schoolyear').

In andere sectoren zijn theoretische kennisexamens niet vanzelfsprekend. In bijvoorbeeld sectoren zoals zorg en welzijn of in de niveau 2 opleidingen binnen techniek bestaat de examinering vaak uit één of meerdere proeve(n) van bekwaamheid. In sommige gevallen worden voor opleidingen op niveau 4 de proeve aangevuld met een theoretisch examen of werkprocesexamen. Ook wordt bij sommige opleidingen een representatieve keuze gemaakt welke onderdelen worden geëxamineerd³, omdat alles examineren niet haalbaar is (uiterlijke verzorging). Wel moet de dekking in dat geval voldoende worden aangetoond.

² Validiteit is de mate waarin een examen meet wat het beoogt te meten - begrippenlijst Kennispunt Onderwijs & Examinering.

³ Zie [Handreiking – Exameninstrumenten dekking en representatief examineren](#) - Kennispunt Onderwijs & Examinering.

2. Praktijkexamens

Naast de theorie-examens zijn de praktijkexamens - of proeven van bekwaamheid - het belangrijkste onderdeel van de examenmix. Deze examenvorm sluit vaak goed aan bij het onderwijs en de praktijk (BPV). In het examenplan is vastgelegd welke praktijkexamens een student moet afleggen en waar deze worden geëxamineerd (op school of in het bedrijf). De cesuur wordt per examen vastgelegd of - wanneer er meerdere examens zijn per kerntaak - de weging tussen de verschillende examens om te komen tot één resultaat per kerntaak.

De examenleveranciers ESS en SPL leveren meerdere soorten praktijkexamens zoals proeven van bekwaamheid en SPL biedt daarnaast voor sommige crebo's examenprojecten aan die gesimuleerd op school kunnen worden afgenomen. De opleiding bepaalt vooraf zelf met welke mix van examens en examenvormen zij wil examineren en legt dit vast in het examenplan.

STAND VAN ZAKEN

De praktijkexamens leveren over het algemeen weinig problemen op bij scholen, maar de taakverdeling bij en de positie van de examengesprekken verdienen aandacht.

1. Examenopdrachten

Een aantal scholen geeft aan dat zij de examenopdrachten in de praktijk (proeven van bekwaamheid) soms gedetailleerd vindt (bijvoorbeeld 'geldla tellen'). Het zijn veel kleine opdrachten die een stevige administratieve last met zich meebrengen (veel beoordelingsformulieren en valideringsgesprekken). Dit zorgt voor soms onoverzichtelijke diplomadossiers door het grote aantal examendocumenten.

Examenleverancier ESS geeft aan dat zij voor een aantal opleidingen een keuze aanbiedt tussen een proeve van bekwaamheid met een werkprocesbeoordeling (meerdere kleine opdrachten) en een meer holistische vorm van beoordelen met één 'grote' proeve van bekwaamheid, gecombineerd met voorwaardelijke opdrachten.

Eén school heeft in de samenwerking met het regionale bedrijfsleven actuele casussen opgehaald, die zij als nieuwe examenopdrachten wil inbrengen bij de examenleverancier SPL.

2. Verantwoordingsgesprek

Ten aanzien van de verantwoordingsgesprekken of de verificatiegesprekken⁴ zijn de geluiden van de scholen divers. Voor niet alle scholen blijkt de functie van het verantwoordings- of verificatiegesprek voldoende duidelijk. De ene school zet heel bewust de gesprekken in om de betrouwbaarheid van de examens in de beroepspraktijk te verhogen (zie ook 2. Examinering in de beroepspraktijk). Deze school monitort het aantal keer dat een student in de beroepspraktijk door een praktijkbegeleider⁵ van school wordt bezocht en het bijwonen van het verantwoordingsgesprek maakt deel uit van deze gesprekscyclus. Een andere school laat 10% van de verantwoordingsgesprekken bijwonen door een schoolexaminator om zo de betrouwbaarheid en authenticiteit te borgen. Samen met de examencommissie wordt gekeken hoe deze gesprekken kunnen worden ingezet. Voor een derde school is het gesprek een lastig te organiseren onderdeel door het aantal proeven/examenopdrachten, het aantal studenten/bedrijven en de beschikbare tijd.

OPLOSSINGSRICHTINGEN

In de gesprekken met scholen zijn verschillende oplossingsrichtingen aangegeven:

1. Kies voor grotere exameneenheden

Sommige scholen kiezen bewust voor grotere exameneenheden i.p.v. het apart examineren van elk werkproces. Door een kerntaak met één proeve van bekwaamheid te beoordelen, wordt het aantal examens verminderd. Deze proeve moet dan dekkend zijn voor de verschillende werkprocessen van deze kerntaak. Af en toe kiezen scholen soms aanvullend voor aanvullende theorie-examens (niveau 4) of praktijkopdrachten (zoals het ondernemersplan).

2. Organiseer slim

Meerdere scholen geven aan goed zicht te hebben op de proeven en valideringsgesprekken. Dit doen zij door

⁴ De termen verantwoordingsgesprek en verificatiegesprek worden beiden gebruikt. Zie begrippenlijst in bijlage 2.

⁵ Gekozen is voor de term 'praktijkbegeleider van school' en 'praktijkopleider van het bedrijf'. Zie begrippenlijst in bijlage 2.

duidelijke communicatie met de praktijkexaminator (bezoek, online, telefonisch) en heldere afspraken over de (planning van de) examengesprekken. Sommige scholen 'clusteren' ook examens zodat deze in hetzelfde valideringsgesprek worden meegenomen. Als school ben en blijf je verantwoordelijk voor de examinering, ook wanneer deze in de beroepspraktijk plaatsvindt. Zoek daarom naar werkbare oplossingen voor deze validerings- of verificatiegesprekken.

3. **Breng de taken en rollen van de begeleiding en beoordeling goed in kaart**

Voor de (verantwoording van de) examinering in de beroepspraktijk geven scholen twee aandachtspunten aan:

- Markeer voor zowel de student als voor de praktijkopleider⁶ van het bedrijf en de praktijkexaminator het moment tussen BPV/stage en de start van het examen. Wanneer start de beoordeling? Wie heeft welke taak? Leg dit vast.
- Maak de functie van het verantwoordings- verificatiegesprek duidelijk voor alle partijen. Maakt het gesprek onderdeel uit van de beoordeling? Wie heeft welke taak? Leg dit vast.

4. **Benut de informatie van examenleveranciers**

Examenleveranciers geven aan verschillende soorten examens aan te bieden, maar twijfelen of scholen wel voldoende op de hoogte zijn van de keuzemogelijkheden. Scholen geven aan dat zij het belangrijk vinden dat het hele onderwijsteam (alle docenten van de opleiding) op de hoogte is van examinering en het aanbod van de examenleverancier en niet alleen de contactpersonen van de examenleverancier. Examenleveranciers spelen in op deze informatiebehoefte, door bij te dragen aan bijeenkomsten van onderwijsteams op scholen of bijvoorbeeld online informatiesessies.

5. **Overweeg kader-examens**

Examenleveranciers kunnen de mogelijkheid van kader-examens met een referentieopdracht meer onder de aandacht brengen. Zo kunnen scholen die daar behoefte aan hebben, eigen examencasussen of -opdrachten gebruiken die aansluiten bij de wensen en behoeften van het regionale bedrijfsleven.

Wet- en regelgeving

In het onderzoekskader 2021 van de onderwijsinspectie is opgenomen dat de examinering valide en betrouwbaar moet zijn. Valide wil zeggen dat de examens meten wat zij moeten meten. De examinering is afgestemd op de kwalificatie-eisen, dat wil zeggen dat zij dekkend moet zijn voor het gehele kwalificatiedossier.

LANDELIJKE ONTWIKKELINGEN EN ANDERE SECTOREN

De proeve van bekwaamheid is nog steeds een veelgebruikte examenvorm in het mbo. Hierbij wordt wel een verschil gemaakt tussen:

- 'proeven van bekwaamheid met een vaste examenopdracht' waar de examenopdracht voor elke student gelijk is;
- 'kader-examens' waar bij de proeve van bekwaamheid een referentie-opdracht en instructie wordt geleverd op basis waarvan per student (studentgroep) of bedrijf door de school een eigen, geschikte examenopdracht kan worden geconstrueerd.

Met name de kader-examens worden veel ingezet in bijvoorbeeld de technieksector, die zich kenmerkt door de vele verschillende type bedrijven.

Veel sectoren kiezen voor één proeve van bekwaamheid per kerntaak. Over het algemeen is dat een examenopdracht die in een halve of hele werkdag kan worden voltooid, maar in sommige sectoren (bijvoorbeeld de techniek of de groene sector) duren proeven soms meerdere dagen of weken. Wanneer een specifiek werkproces niet valide kan worden beoordeeld in een proeve, wordt in dat specifieke geval een apart werkprocesexamen, vaardigheidsexamen of theorie-examen aangeboden. Ook worden soms aanvullend examenproducten gevraagd, zoals een ondernemersplan.

⁶ Gekozen is voor de term 'praktijkbegeleider van school' en 'praktijkopleider van het bedrijf'. Zie begrippenlijst in bijlage 2.

3. Examinering in de beroepspraktijk

Een belangrijk onderwerp is de examinering in de beroepspraktijk, bij de bedrijven. Voor het mbo is dit uniek en kenmerkend. Feit is echter dat hoe authentieker en meer divers de beroepspraktijk is, des te lastiger het voor opleidingen is de examinering gelijkwaardig en betrouwbaar te krijgen (en te houden). Opleidingen verhogen de betrouwbaarheid van de afname van proeves van bekwaamheid in de beroepspraktijk onder andere door het scholen van praktijkexaminatoren⁷, het inzetten van schoolexaminatoren en/of het voeren van een verantwoordingsgesprek.

STAND VAN ZAKEN

De ondervraagde scholen maken elk verschillende keuzes m.b.t. de examinering in de beroepspraktijk. Een enkeling examineert zo min mogelijk bij bedrijven, terwijl een andere school juist investeert in examinering in de beroepspraktijk. Opvallend is het verschil in de mate waarin de scholen zicht hebben op de examinering in de praktijk. Dit varieert van vrijwel geen zicht tot het gezamenlijk beoordelen van proeven in de beroepspraktijk.

1. Het bedrijf als geschikte examenlocatie

De meeste opleidingen controleren vooraf of het (BPV-) bedrijf voldoet als examenlocatie. Niet elk erkend leerbedrijf is een geschikte examenlocatie. Wanneer niet alle examens/examenopdrachten bij het (stage- of leer-) bedrijf kunnen worden uitgevoerd, plannen opleidingen deze examens op school of bij een ander bedrijf. Examenleverancier SPL biedt naast proeven van bekwaamheid voor sommige crebo's examenprojecten die gesimuleerd op school kunnen worden uitgevoerd. Een aantal scholen kiest dit als oplossing wanneer sommige werkprocessen niet goed bij het bedrijf kunnen worden geëxamineerd.

2. Begeleiden en examineren bij het bedrijf

Een veelgehoord probleem is dat het moment tussen het einde van de BPV/stage en de start van het examen voor studenten niet altijd duidelijk is. Bij sommige bedrijven is het ook niet altijd mogelijk de beoordeling van het examen door een andere persoon te laten uitvoeren dan de begeleider van de student tijdens de BPV. Dit is niet wenselijk, maar niet altijd te vermijden. Zeker bij kleinere bedrijven speelt dit vaak een rol. Oplossingen die gekozen worden is het zoeken van een andere examenlocatie, het rouleren van praktijkexaminatoren of het inzetten van een examiner van school die het examen beoordeelt op het bedrijf. Het scholen van de praktijkexaminatoren wordt als lastig gezien. Personeelwisselingen en tijdgebrek bij de bedrijven speelt hierbij een rol. Om de praktijkexaminatoren te informeren of te scholen zet de ene opleiding (online) instructiefilmpjes in, bezoekt een andere school de bedrijven actief of geeft voorlichting aan de praktijkexaminatoren.

3. Grip op de examenlocaties

Een aantal opleidingen erkent de risico's van examinering in de beroepspraktijk en kiest voor een gevarieerde aanpak. Bij de ene opleiding is vastgelegd dat de schoolexaminator een aantal keer het bedrijf bezoekt en minimaal één examenopdracht mee beoordeelt. Een andere school kiest er voor de verantwoordingsgesprekken gesprekken tussen student, school en bedrijf bij het bedrijf te laten plaatsvinden om zo de authenticiteit te verifiëren. Sommige scholen hanteren een strakke planning voor de gesprekken: één school maakt hiervoor gebruik van een BPV-app waarin de voortgang van de student wordt gevolgd en na een aantal activiteiten direct het verantwoordingsgesprek wordt gepland.

OPLOSSINGSRICHTINGEN

In de gesprekken met scholen zijn verschillende oplossingsrichtingen aangegeven:

1. Markeer het moment tussen onderwijs en examinering

Maak duidelijke afspraken over wanneer een examen mag beginnen en leg deze afspraken per student vast. Zorg dat je als school zicht hebt en houdt op de voortgang van de examinering in de praktijk. Organiseer het contact tussen school, student en bedrijf door gesprekken op locatie of online/telefonisch. Leg dit vast.

⁷ We kiezen in deze rapportage voor het woord 'examinator', 'praktijkexaminator' of 'schoolexaminator'. Hier kan ook 'assessor' of 'beoordelaar' voor worden gelezen.

2. Ken je examenlocatie

Zorg dat elk bedrijf waar examens worden gedaan gecheckt wordt op geschiktheid. Kijk of alle examenopdrachten kunnen worden uitgevoerd en of naast de praktijkopleider ook een (andere) praktijkexaminator aanwezig is. Leg dit vast. Wanneer de examenlocatie niet voldoet, zoek dan naar andere oplossingen.

3. Ken je praktijkexaminator

Zorg dat je zicht hebt op wie het examen in de praktijk gaat beoordelen, wie de praktijkexaminator is. Zorg dat je deze personen minimaal informeert over de manier van beoordelen. Zorg dat de opleiding op een gestructureerde manier contact onderhoudt met de praktijkexaminator. Benut ook online mogelijkheden om praktijkexaminatoren op afstand te informeren en te instrueren over de examens.

4. Heb zicht op de risico's

Wanneer je een groot deel van je examens laat afnemen in de beroepspraktijk, moet je als school zorgen dat je hier maximaal grip op hebt. Dit betekent dus investeren (in deskundigheid) en faciliteren van begeleiders, praktijk- en schoolexaminatoren. Zoek hiervoor het gesprek op met de examencommissie en kijk wat voor hen voldoende zicht geeft op de examenkwaliteit.

Wet- en regelgeving

In het onderzoekskader staat beschreven dat onderdelen van de examinering moeten plaatsvinden in de reële beroepspraktijk⁸.

Gelijktijdig staat beschreven dat examinering valide en betrouwbaar moet zijn. De afnamecondities en beoordelingen zijn voor studenten gelijkwaardig. De opleiding betreft de beroepspraktijk bij de examinering. Een school is vrij eigen keuzes te maken ten aanzien van hoeveel en welke onderdelen zij in de reële beroepspraktijk examineert en of dit een gesimuleerde of een realistische beroepspraktijk is. Zolang de opleiding de gemaakte keuzes maar onderbouwt en de examinering leidt tot een betrouwbare en valide diplomering.

Ten aanzien van de beroepspraktijkvorming (BPV of stage) is bepaald dat deze alleen mag worden uitgevoerd bij door SBB⁹ erkende leerbedrijven. Voor examinering bij bedrijven is deze erkenning niet noodzakelijk. Examinering mag worden uitgevoerd bij niet-erkende (leer)bedrijven. De school moet wel vooraf zelf vaststellen of het bedrijf geschikt is als examenlocatie en controleren of alle examenopdrachten kunnen worden uitgevoerd.

LANDELIJKE ONTWIKKELINGEN EN ANDERE SECTOREN

Al in 2017 is een thema-onderzoek verschenen van de onderwijsinspectie 'Examinering in de reële beroepscontext'¹. Hierin worden handreikingen gegeven op welke wijze je de examinering in de beroepspraktijk of simulatie zo authentiek, betrouwbaar en gelijkwaardig kan maken. Ook de Btg Handel kent een Toolkit Examinering¹⁰ in de beroepspraktijk, waarin een aantal van deze thema's zijn uitgewerkt.

Belangrijk is dat het opleidingsteam een gedeelde visie op examineren heeft en de gemaakte keuzes onderbouwt. Het team heeft de risico's in beeld heeft en weet hoe met deze risico's wordt omgegaan en kiest altijd voor een geheel van maatregelen. Gelijkwaardig is een belangrijk begrip waar altijd scherp naar gekeken wordt. De opleiding onderbouwt op welke wijze zij zorgt dat alle examens op een gelijkwaardige manier worden afgenomen.

Om de deskundigheid van de praktijkexaminatoren te vergroten heeft de MBO Raad een online leeromgeving voor praktijkbeoordelaars ontwikkeld¹¹. Deze omgeving is bedoeld voor praktijkbeoordelaars die examens afnemen en beoordelen. De praktijkbeoordelaars kunnen met diverse online modules hun examendeskundigheid vergroten.

In andere sectoren, zoals de groene sector, worden proeves bij bedrijven altijd door twee onafhankelijke examinatoren afgenomen, waarvan één examinator is getraind en gecertificeerd. Bij zorg en welzijn worden de praktijkexamens in de beroepspraktijk vaak enkel beoordeeld door praktijkexaminatoren. Deze praktijkexaminatoren zijn geïnformeerd en soms getraind. Naast de proeven wordt dan vaak een (reflectie) verslag door de student gemaakt dat wordt beoordeeld op school door de schoolexaminator.

⁸ Zie [website](#) van het Kennispunt Onderwijs & Examinering van de Mbo Raad.

⁹ Zie [SBB](#).

¹⁰ Zie "[Toolkit examineren in de bpv](#)" van de Btg Handel, SBB en ESS.

¹¹ Zie [MBO Raad](#) en [MBO Praktijkbeoordelaar](#)

4. Inkoop van examens

‘Inkopen tenzij’ is voor veel mbo-scholen het devies wanneer het gaat om examens, exameninstrumenten of examenproducten¹². Hiermee wordt bedoeld dat scholen examens inkopen bij een gecertificeerde examenleverancier en pas wanneer dit niet mogelijk is, construeren opleidingen zelf examens. Voor de handelsopleidingen is het inkopen van examens mogelijk; ESS biedt voor alle opleidingen examens aan. Voor de commercie-opleidingen zijn twee gecertificeerde examenleveranciers die examens aanbieden: ESS en SPL. Voor de keuzedeel-examens is inkoop meestal mogelijk, of bij ESS of SPL of bij één van de andere (gecertificeerde) examenleveranciers.

Het inkopen van examens heeft voordelen. Door samen met examenleveranciers examens te ontwikkelen wordt expertise op het gebied van examinering gebundeld en kunnen meer verschillende soorten examens worden ontwikkeld.

STAND VAN ZAKEN

Veel scholen ervaren de inkoop van examens als ‘gedwongen winkelnering’ en zij vinden de examens soms te weinig maatwerk. In de gesprekken met de scholen is verkend welke aspecten een rol spelen bij de inkoop van examens en welke aandachtspunten men heeft.

1. Verplichte inkoop of keuze?

‘Inkopen tenzij’ is bij veel scholen het credo dat door het bevoegd gezag als schoolkader is gekozen voor examinering. Bij een aantal scholen voelt dit als een verplichting waar weinig ruimte voor eigen keuzes is. De meeste scholen kiezen bewust voor één van beide leveranciers, maar even zo vaak is het een keuze die in het verleden is gemaakt of ingegeven door de samenwerking met collega-opleidingen zakelijke dienstverlening (SPL). De meeste scholen zijn over het algemeen tevreden over het examenaanbod van de examenleveranciers, maar plaatsen ook kanttekeningen bij het aantal examens, de omvang van examenopdrachten, de inhoud van de theorie-examens etc. Scholen ervaren te weinig dat zij hier zelf een keuze kunnen maken en weten niet welke mogelijkheden zij binnen de wettelijke kaders hebben. Examenleveranciers geven aan dat scholen zelf een keuze kunnen maken uit het examenaanbod van de leverancier, maar merken dat scholen onvoldoende bekend zijn met deze mogelijkheden. Voor alle opleidingen zijn verschillende examenplannen (examenmix) beschikbaar en kunnen scholen kiezen welke examens zij inkopen en op welke wijze zij deze inzetten. Zo kiest de ene school voor zowel praktijk- als theorie-examens bij niveau 2, een andere school examineert de niveau 2 opleiding enkel met praktijkexamens. Beide scholen zorgen voor een dekkend examenplan en gebruiken examens uit het aanbod van de examenleveranciers.

2. Betrokkenheid bij examenconstructie

Beide examenleveranciers (ESS en SPL) werken met werkgroepen, ontwikkelgroepen, interpretatiebijeenkomsten en klankbordgroepen (worden verschillend genoemd bij beide leveranciers). Hierdoor kunnen scholen, die daarvoor kiezen, betrokken zijn bij de ontwikkeling van de examens. Uit de gesprekken bleek dat de scholen die betrokken zijn over het algemeen meer tevreden zijn over de examens en/of de geplande ontwikkelingen. Een aantal scholen geeft aan dat het soms lang duurt voordat evaluatie- of verbeterpunten door de examenleverancier worden doorgevoerd in de examens. Dit is vaak lastig uit te leggen aan het onderwijsteam. Een enkele school heeft gekozen om zelf examens te ontwikkelen. Docenten zijn hiervoor geschoold. Deze school geeft aan dat dit niet alleen zorgt voor eigen examens, maar ook de algemene deskundigheid van het team m.b.t. examinering heeft verhoogd.

OPLOSSINGSRICHTINGEN

In de gesprekken met scholen zijn verschillende oplossingsrichtingen aangegeven:

1. Maak een eigen keuze bij inkoop van examens

Een paar scholen geven aan dat zij een bewuste keuze maken uit het examenaanbod van de examenleveranciers

¹² Deze termen worden in verschillende bronnen anders gehanteerd. In dit document wordt het woord ‘examen’ gebruikt, met de definitie ‘Concrete uitwerking van een examen(eenheid) die wordt gebruikt om de prestaties van de examenkandidaat te beoordelen’. Zie ook de [begrippenlijst](#) van het Kennispunt Onderwijs & Examinering.

op basis van de eigen onderwijsvisie en mogelijkheden in de regio. Examenleveranciers maken valide examens, zowel (gesimuleerde) praktijkexamens, proeven maar ook theorie-examens. Scholen hebben voor een aantal opleidingen dus niet alleen de keuze uit twee leveranciers, maar ook uit een gevarieerd palet aan examens en examenvormen. Laat je als school goed informeren over alle mogelijkheden en keuzes bij het zoeken naar de ideale examenmix!

2. **Participeer bij examenleveranciers**

De scholen die aangeven actief betrokken te zijn bij de activiteiten van de examenleverancier(s), zijn meer tevreden over de producten of over de ontwikkelingen die in gang zijn gezet. Eén school reflecteerde dat de kwaliteit van de examens bij de leveranciers zo goed is als de kwaliteit van de docenten/constructeurs die de scholen zelf aanleveren. Examenleveranciers geven aan dat zij blij zijn met de betrokkenheid van scholen, omdat zij op deze manier de examens goed kunnen laten aansluiten op de wensen van de scholen.

3. **Professionaliseer**

Door het inkopen van examens is het niet noodzakelijk dat een opleiding zelf toetstechnische expertise in huis heeft. Toch blijkt dat (algemene) kennis van examens en examinering voor een opleiding noodzakelijk is om de juiste keuzes te maken ten aanzien van examinering en een goede gesprekspartner te zijn voor de examenleverancier. De school die de keuze heeft gemaakt zelf examens te ontwikkelen, heeft geïnvesteerd in professionalisering op het gebied van examinering. De opbrengst zijn niet alleen de examens, maar ook een groter bewust zijn ten aanzien van examenkwaliteit.

Wet- en regelgeving

Vanaf augustus 2018 kunnen scholen via drie routes op de routekaart komen tot een valide exameninstrument¹³. De school maakt zelf afwegingen om te kiezen voor bepaalde route(s). Hierbij hebben zij keuze uit drie routes: inkopen bij een gecertificeerde examenleverancier, zelf ontwikkelen binnen de collectieve afspraken of zelf ontwikkelde examenproducten aanbieden voor validering. De collectieve afspraken van de tweede route hebben de MBO Raad en de NRTO in de examenagenda 2015 – 2020 gemaakt, waarmee zij werken aan de verbetering van de examenkwaliteit.

LANDELIJKE ONTWIKKELINGEN EN ANDERE SECTOREN

De meeste mbo-scholen én ook de Mbo Raad en NRTO in haar collectieve afspraken gaan uit van 'inkoop tenzij'. Dit is en blijft ook de trend. De algemene gedachte is dat bundeling van expertise bij examenconstructie van meerwaarde is. Voor de meeste sectoren kunnen examens worden ingekocht bij één examenleverancier. Een groot deel van de examenleveranciers kent een van-voor-door of consortiumgedachte; scholen participeren actief in de ontwikkelgroepen en bundelen op deze wijze de expertise om te komen tot goede examens.

Een klein aantal sectoren, denk aan gespecialiseerd vakmanschap of sommige creatieve beroepen, kent geen mogelijkheid tot inkoop. Deze sectoren kiezen vaak voor het gebruik van valide formats voor proeven van bekwaamheid of andere examenvormen. Deze werkwijze is vergelijkbaar met de kader-examens die veel in de technieksector worden gebruikt. Hierbij worden examens uitgewerkt met één of meerdere (voorbeeld of referentie-) examenopdracht(en). Opleidingen gebruiken één van deze examenopdrachten of maken zelf een examenopdracht op basis van de voorbeeld- of referentie-examenopdracht en instructie van de examenleverancier. Op deze manier wordt tegemoetgekomen aan de grote diversiteit van soorten bedrijven in de techniek.

Ten aanzien van de wettelijke taak van vaststelling van examens door examencommissies wordt (landelijk) gezocht naar efficiëntie. Zeker bij ingekochte examens van gecertificeerde examenleveranciers is de roep bij veel scholen om de eigen vaststelling te beperken tot vaststelling op transparantie, volledigheid en uitvoerbaarheid en de toetstechnische vaststelling aan de examenleverancier toe te vertrouwen.

¹³ [Stichting Validering Examens Mbo](#)

5. Flexibilisering onderwijs én examinering

Veel scholen hebben aangegeven de komst van de nieuwe kwalificatiedossiers aan te grijpen om het onderwijs én de examinering te willen flexibiliseren. Doel is het onderwijs meer waardierend te maken, meer maatwerk leveren en beter aan te sluiten op de wensen van de student en het bedrijfsleven. Maar veel scholen zien hierin ook de kans om de examendruk te verlagen en examinering beter te laten aansluiten bij de praktijk. Bij het herontwerp van het onderwijs wordt dan ook de examinering herzien.

STAND VAN ZAKEN

In het kader van onderwijsvernieuwing zet een aantal scholen stappen om ook de examinering hier beter op te laten aansluiten. Hierbij is het gebruik van beoordelingsportfolio's steeds vaker weer onderwerp van gesprek.

1. Beoordelingsportfolio's

Meerdere scholen willen portfolio's inzetten om op die manier de examinering meer flexibel en praktijkgericht te maken. Scholen maken hierbij gebruik van de examenopdrachten van de examenleveranciers of opdrachten uit de praktijk. Ook zoeken zij naar mogelijkheden om formatieve toetsen te kunnen inzetten. De ervaringen die zij in corona-tijden hebben opgedaan, prikkelt een aantal scholen opnieuw naar examinering te kijken.

Examenleveranciers ESS en SPL bieden naast de proeven van bekwaamheid (in de beroepspraktijk) en examenprojecten (op school) ook een portfoliobeoordeling aan gecombineerd met een criterium gericht interview (cgi). Hiermee willen zij de scholen een uitgebreide menukaart van examenmogelijkheden bieden waar scholen zelf een keuze uit kunnen maken.

2. Flexibilisering en digitalisering

Een aantal scholen is gestart met of oriënteert zich op het flexibiliseren van het onderwijs door het inrichten van kort-cyclische onderwijsmodulen, thematische *challenges* of mini-proeven. Eén school geeft aan deze met het bedrijfsleven uit de regio te ontwikkelen. Eén school wil gaan werken met EduBadges¹⁴ als eenheid voor de leermodulen. Ook worden een aantal online leeromgevingen en apps gebruikt of wordt het gebruik ervan onderzocht (oa. Bricks, Airroc).

Een aantal scholen ziet graag dat het portfolio verder wordt gedigitaliseerd, zodat ook andere vormen van bewijslast in het portfolio kunnen worden opgenomen zoals een film of vlog.

OPLOSSINGSRICHTINGEN

In de gesprekken met scholen zijn verschillende oplossingsrichtingen aangegeven:

1. Portfolio-beoordeling

Portfolio-beoordeling kan scholen helpen om examinering meer te flexibiliseren. Vooraf staat beschreven welke (examen)opdrachten een student moet maken en aan welke eisen de examenopdracht moet voldoen. Deze examenopdrachten worden verzameld in een beoordelings- of examenportfolio en worden beoordeeld door de schoolexaminator, eventueel in combinatie met de praktijkexaminator. Een beoordelings- of examenportfolio kan ook onderdeel uitmaken van een gevarieerde examenmix, naast andere examens of examenvormen. Portfolio-beoordeling moet niet verward worden met Programmatisch Toetsen (zie ook kader 'Landelijke ontwikkelingen').

2. Onderwijs én examinering

Bij het herontwerpen van het onderwijs is het verstandig ook de examinering direct te betrekken. Wat is de onderwijsvisie en welke vorm van examinering past bij deze visie en uitgangspunten. Wil je examineren in de beroepspraktijk of kies je voor gesimuleerd examineren op school? Past een beoordelingsportfolio bij de visie of werk je met afsluitende proeven van bekwaamheid. Toets je theorie formatief in het onderwijs of wil je de theorie kwalificerend examineren?

Ook de planning en spreiding van examens kan een aspect zijn dat wordt meegewogen om de examendruk aan het einde van de opleiding te verminderen en positief bij te dragen aan de studeerbaarheid en motivatie van studenten.

¹⁴ Zie Surf: [EduBadges](#).

Het is goed allereerst als school zelf na te denken over wat je als school met onderwijs én examinering wil en pas daarna, in gesprek met de examenleveranciers, de juiste keuzes voor examinering te maken.

Wet- en regelgeving

Wet een regelgeving staat flexibilisering van onderwijs en examinering niet in de weg.

In het onderzoekskader 2021 van de onderwijsinspectie wordt gesproken over 'afsluiting' in plaats van 'examinering': "De opbouw en inrichting van de afsluiting voldoen aan de eigen vastgestelde kwaliteitseisen voor een betrouwbare diplomering en certificering. Dit sluit aan op de visie op het onderwijs van het team."

In 2020 en 2021 waren opleidingen door de corona-maatregelen genoodzaakt te kijken of de examinering kon worden uitgevoerd of dat gekeken moest worden naar alternatieven. Hiervoor zijn door de MBO Raad verschillende handreikingen gemaakt¹⁵.

LANDELIJKE ONTWIKKELINGEN

In tijden van corona hebben scholen alternatieve examenvormen ingezet, zoals de portfoliobeoordeling gevolgd door een criteriumgericht interview. Hierbij werden vooraf duidelijke eisen gesteld aan de portfolio-opdrachten. Maar in het mbo al langer de roep om meer ruimte¹⁶ op te zoeken voor examinering en om examinering aan te laten sluiten bij de visie op meer flexibel onderwijs. Het onderzoek én het lerend netwerk 'Anders verantwoord van de diplomabeslissing' ondersteunt deze koers¹⁷. Waar flexibel onderwijs vooral gaat om het flexibel en op maat programmeren van onderwijseenheden, wordt bij het anders verantwoord van de diplomabeslissing gekeken of ook formatieve bewijzen meegenomen kunnen worden in de diplomabeslissing. Flexibel onderwijs hoeft niet direct van invloed te zijn op de examinering, het anders verantwoord van de diplomabeslissing heeft directe consequenties voor examinering.

Programmatisch toetsen is een onderwijsconcept waarbij gedurende de opleiding continu informatie over het leerproces van de student wordt verzameld, de zogeheten datapunten. Hiermee kunnen opleiders het leerproces monitoren en bijsturen. Feedback en de ontwikkeling van zelfregulatie staan centraal. Zo krijgen studenten de benodigde tijd en ruimte om zich te ontwikkelen en écht te leren van toetsen¹⁸. Vooral in het hbo wordt dit onderwijsconcept omarmd. Ook in het mbo bestaat hier veel belangstelling voor en het komt ook aan de orde in het Leren Netwerk Anders diplomeren: een lerend netwerk met mbo-teams¹⁷.

Programmatisch toetsen is echter geen onderwijsrecept. Het concept goed implementeren "vraagt veel van een opleidingsteam (wellicht te veel) en beoordelen en leren loopt te veel door elkaar, waardoor het leerproces in de verdrukking komt omdat studenten toch voelen dat ze altijd moeten presteren"¹⁹. Vaak kan hetzelfde doel bereikt worden op een minder ingrijpende manier: "door een onderwijsontwerp te maken waarin doelen, toetsing en onderwijsactiviteiten (waaronder formatief handelen) op elkaar zijn afgestemd worden al veel problemen opgelost, ook binnen een bestaand onderwijsconcept." Denk hierbij aan het inzetten van een beoordelings- of examenportfolio of het gebruiken van formatieve bewijzen bij de diplomabeslissing.

¹⁵ Zie [servicedocumenten en handreikingen](#) van de MBO Raad.

¹⁶ Zie ook: Brochure '[Ruimte in regels](#)'.

¹⁷ Zie ook: Onderzoek '[Anders verantwoord van de diplomabeslissing in het mbo](#)' en Leren netwerk '[Anders verantwoord van de diplomabeslissing](#)'.

¹⁸ Zie [Programmatisch toetsen](#). Voorbeelden en ervaringen uit de praktijk. Liesbeth Baartman, Tamara van Schilt-Mol en Cees van Vleuten.

¹⁹ Zie [Programmatisch toetsen: evidence-informed, maar niet zonder buikpijn](#). Toetsrevolutie. Dominique Sluijsmans, Valentina Devid en René Kneyber.

7. Actoren

Kwaliteit van examinering is een samenspel tussen onderwijsteam, examencommissie en examenleverancier(s). Iedere actor heeft vanuit de eigen rol invloed op examinering, op de keuzes en de uitvoering.

ONDERWIJSTEAM

Bij examinering is het onderwijsteam aan zet. Zij is verantwoordelijk voor de kwaliteit van de uitvoering van examinering (zie bijlage 1: BA2 Onderzoekskader van de onderwijsinspectie). Als onderwijsteam is het belangrijk een duidelijke visie te hebben op onderwijs én examinering. Maak samen met het onderwijsteam zelf een plan voor examinering. Op basis van dit eigen plan kunnen vervolgens onderbouwde keuze gemaakt worden uit het aanbod van de examenleverancier(s). Hierbij laat het onderwijsteam zich voldoende informeren door de examenleverancier(s). Kijk kritisch naar het examenplan (examenmix) en maak met (externe) deskundigheid hier onderbouwde keuzes in ten aanzien van het soort examens en bijvoorbeeld het aantal examens.

Maak als onderwijsteam een verschil tussen flexibel onderwijs en flexibel examineren. In veel gevallen is het niet noodzakelijk om ook de examinering te flexibiliseren, maar is het voldoende om een passende keuze te maken uit het examenaanbod dat past bij het flexibele onderwijsaanbod. Beschrijf ook de kwaliteitseisen waar de examinering of afsluiting aan moet voldoen. Denk bijvoorbeeld aan een duidelijk onderwijs- en examineringsplan of het beschrijven van kwaliteitseisen waaraan bewijzen in het portfolio moeten voldoen.

Ten aanzien van examinering in de beroepspraktijk moet het onderwijsteam vooraf goed nadenken op welke wijze zij zicht kan houden op de examinering in de praktijk. Het uitvoeren van een check op de examenlocatie, het informeren of scholen van praktijkbegeleiders én praktijkexaminatoren zijn mogelijkheden. Ook één of meerdere examens in de beroepspraktijk (mee)beoordelen als schoolexaminator draagt bij aan de betrouwbaarheid. Maak gebruik van de Toolkit 'Examinering in de beroepspraktijk' (Btg Handel, SBB en ESS) en andere handreikingen over examinering in de beroepspraktijk. Door de examinering per opleiding periodiek te evalueren en opnieuw de (kwaliteits)afspraken vast te leggen, houdt een onderwijsteam zelf grip op de examinering.

EXAMENCOMMISSIE

Ook de examencommissie speelt ook een rol bij examinering, haar wettelijke taak is immers de kwaliteit van examinering te borgen (zie bijlage 1: BA1 Onderzoekskader van de onderwijsinspectie). Dit wil zeggen dat de examencommissie de gemaakte keuzes van én de uitvoering door het onderwijsteam ten aanzien van examinering controleert. Hierbij kijkt zij naar wet- en regelgeving én de kwaliteitseisen die het onderwijsteam zelf stelt. Door het bijwonen van examen en het controleren van beoordelingsformulieren en diplomadossiers stelt de examencommissie vast of zij voldoende vertrouwen heeft in de examinering.

Eén van de wettelijke taken van de examencommissie is de examens vast te stellen. Hiermee borgt zij de kwaliteit van de (ingekochte) examens. Zij kan vanuit haar rol met het onderwijsteam bespreken welke verbeterpunten zij ziet voor de examens zelf, de inzet van de examens en voor de keuzes in het examenplan.

Een belangrijk aandachtspunt van elke examencommissie is of zij voldoende vertrouwen heeft in de examinering in de beroepspraktijk. Dit vertrouwen wordt vergroot wanneer de examencommissie voldoende aantoonbare bewijzen heeft dat de examinering goed wordt uitgevoerd. Dit kan de examencommissie doen door een examen in de beroepspraktijk bij te wonen (steekproef) of door het opvragen van examenlocatiechecks en/of een overzicht van de praktijkexaminatoren. Het gesprek over examenkwaliteit is een continue interactie tussen onderwijsteam en examencommissie.

EXAMENLEVERANCIER

De examenleverancier biedt valide examens aan, met een compleet examenplan dat dekkend is voor het kwalificatiedossier. Beide examenleveranciers bieden meerdere soorten examens aan, zodat een onderwijsteam zelf een keuze kan bepalen uit het aanbod.

De examenleverancier biedt proeven van bekwaamheid aan die kunnen worden afgenomen in de (beroeps)praktijk. De examens moeten valide en dekkend zijn, maar ook transparant en eenduidig zodat het voor examinatoren goed bruikbaar en eenduidig is. Om nog beter aan te sluiten bij de wensen van de scholen, kan meer aandacht zijn voor de mogelijkheid van kader-examens en de portfoliobeoordeling. Met de komst van digitale examinering is de verwachting dat ook theorie-examens nog meer 'op maat' kunnen worden aangeboden.

De examenleveranciers maken samen met scholen examens en luisteren hierbij naar hun wensen. Zij informeren en begeleiden scholen bij het maken van de juiste keuzes passend bij de eigen onderwijsvisie en flexibel onderwijs. Voor de onderwijsteams op de scholen moet duidelijk zijn welke keuzes mogelijk zijn. Het samen met het (hele) opleidingsteam bespreken welke keuzes de opleiding kan maken en welke opletpunten of consequenties deze keuzes hebben, kan extra aandacht krijgen in het servicepakket van de examenleverancier.

8. Aanbevelingen

In alle gesprekken zijn veel waardevolle oplossingsrichtingen gegeven. Ook bestaande handreikingen en voorbeelden uit andere sectoren kunnen inspirerend zijn bij het herontwerpen van onderwijs én examinering. Hierbij is het van belang dat de opleiding start met een eigen (onderwijs) visie en op basis daarvan (onderbouwde) keuzes maakt voor examinering. Van alle genoemde oplossingsrichtingen zijn in deze paragraaf de belangrijkste compact bijeengezet.

1. Examenmix

- Maak als onderwijsteam een bewuste keuze voor een examenmix van verschillende soorten examens.
- Zorg dat het examenplan per opleiding dekkend is. Durf te kiezen voor één proeven van bekwaamheid of examenproject per kerntaak en zet alleen theorie-examens is daar waar of dit noodzakelijk is.
- Ga in gesprek met je examenleverancier over de keuzes die zij bieden ten aanzien van de examenmix en het examenplan.

2. Examenvorm

- Examens moeten valide zijn, ze moeten meten wat ze moeten meten. Denk na over welke verschillende examenvormen mogelijk zijn om bijvoorbeeld theoretische kennis te examineren, zoals een ondernemersplan, presentatie of verslag.
- Maak de functie van het verantwoordings- of verificatiegesprek duidelijk voor alle partijen.
- Ga in gesprek met je examenleverancier over de keuzes die zij bieden ten aanzien van de examenvorm.

3. Examinering in de beroepspraktijk

- Maak als onderwijsteam een bewuste keuze welke onderdelen van het examenplan je in de beroepspraktijk kan en wil uitvoeren.
- Bewaak een goed evenwicht tussen 'dichtbij' en 'ver weg'. Wanneer je alle onderdelen in de beroepspraktijk organiseert ('ver weg'), zal je ook passende maatregelen moeten treffen dit betrouwbaar en gelijkwaardig te kunnen examineren. Wil je meer controle op de kwaliteit van de uitvoering, overweeg dan een aantal examens of examenonderdelen gesimuleerd op school aan te bieden ('dichtbij').
- Check altijd de examenlocatie of alle examenopdrachten kunnen worden uitgevoerd en of een praktijkexaminator beschikbaar is. Informeer minimaal alle praktijkexaminatoren. Heb eventuele risico's in beeld en neem passende maatregelen.

4. Examenplanning en -organisatie

- Spreid examens daar waar het kan over leerjaren en onderwijsperioden. Breng de onderwijs- en examenplanning in evenwicht en voorkom een examendruk aan het einde van de opleiding.
- Organiseer de examinering slim. Cluster examens of bespreek meerdere examenonderdelen in één validerings- of verificatiegesprek.
- Maak duidelijke afspraken over wanneer het onderwijs stopt en wanneer een examen mag beginnen. Leg deze afspraken per student vast. Zorg dat je als school grip en zicht hebt en houdt op de voortgang van de examinering in de praktijk.

5. Professionalisering

- Participeer als school actief aan de ontwikkeling en evaluatie van examens bij de examenleveranciers. Onderwijsteams worden hiermee niet alleen meer deskundig, maar zijn ook meer betrokken bij en hebben meer begrip voor de keuzes die de examenleverancier maakt.
- Zorg dat je als onderwijsteam deskundig bent en blijft op het gebied van examinering. Agendeer examinering en zorg dat je een deskundige gesprekspartner bent voor de examencommissie en de examenleverancier.

6. Onderwijs én examinering

- Betrek examinering bij het herontwerpen van het onderwijs. Wat is de onderwijsvisie en welke vorm(en) van examinering passen bij deze visie en uitgangspunten.
- Benut de mogelijkheden van examenleveranciers en betrek de examencommissie bij het herontwerp.
- Kies voor het anders verantwoorden van een diplomabeslissing wanneer dit past bij je onderwijsvisie én wanneer een andere keuze uit het beschikbare examenaanbod niet volstaat (zoals een andere examenmix of andere examenvorm zoals beoordelings- of examenportfolio).

9. Tot slot

Examinering: onderwijsteams aan zet!

De gesprekken met de scholen en examenleveranciers hebben een gevarieerd beeld opgegeven van de examinering van de handelsopleidingen. Aan de vooravond van de implementatie van nieuwe kwalificatiedossiers gaan onderwijsteams aan de slag met het herontwerpen van het onderwijs. Echter, onderwijs gaat hand in hand met examinering: door al bij de start van het herontwerp ook examinering mee te nemen in de visie, uitgangspunten en ontwerp, kunnen onderwijsteams zelf een keuze voor examinering formuleren. Dit eigenaarschap ten aanzien van examinering is ook terug te lezen in het nieuwe onderzoekskader 2021 van de Inspectie van het Onderwijs. In het nieuwe onderzoekskader van de onderwijsinspectie wordt aangegeven dat opleidingen (onderwijsteams) verantwoordelijk zijn voor de een goede uitvoering van examinering (Kwaliteitsgebied Borging en Afsluiting: BA2, zie bijlage 1). Van opleidingen wordt verwacht dat zij zelf een onderbouwde keuze maakt ten aanzien van examinering. Meer dan in het vorige onderzoekskader (2017) worden hiermee de opleidingen uitgedaagd eigen keuzes te maken en te onderbouwen. Het eigenaarschap voor de kwaliteit van examinering wordt bij de opleidingen neergelegd.

KWALITEITSGEBIED BORGING EN AFSLUITING (BA)
BA1. Borging diplomering De examencommissie borgt deugdelijke diplomering.
BA2. Afsluiting De opleiding onderbouwt dat de student voldaan heeft aan de voorwaarden voor het diploma, een certificaat of een instellingsverklaring.

ONDERZOEKSKADER 2021 voor het toezicht op het middelbaar beroepsonderwijs met ingangsdatum 1 augustus 2021

Visie en kwaliteitseisen

In de 2^e indicator van het kwaliteitsgebied Borging en afsluiting (BA2) staat beschreven: “De opbouw en inrichting van de afsluiting voldoet aan de eigen vastgestelde kwaliteitseisen voor een betrouwbare diplomering en certificering. Dit sluit aan op de visie op het onderwijs van het team.” Hiermee wordt de opleiding (het onderwijsteam) uitgedaagd de examinering te laten aansluiten bij en integraal mee te nemen in (de ontwikkeling van) de onderwijsvisie (zie ook 4.2). Daarnaast zal de opleiding (het onderwijsteam) zelf kwaliteitseisen ten aanzien van examinering moeten opstellen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de eisen die de opleiding stelt aan de deskundigheid van de examinatoren, de examenlocatie of aan het aantal herkansingen. Ook is het goed om als onderwijsteam na te denken over de wijze waarop de examinering in de beroepspraktijk zo betrouwbaar en gelijkwaardig mogelijk kan worden ingericht. Kiest een opleiding voor 100% examinering in de beroepspraktijk, dan betekent dat je moet investeren in het checken van examenlocatie, het informeren en trainen van de praktijkexaminatoren en het bezoeken of beoordelen van proeven van bekwaamheid door een schoolexaminator. Ook kan je bewust kiezen voor een andere examenmix, waarbij je een deel van de examinering (gesimuleerd) op school uitvoert, waar je meer eenvoudig grip houdt op de betrouwbaarheid en gelijkwaardigheid van examinering.

Een goed begin is het hele werk!

Met deze rapportage hebben we de onderwijsteams voldoende willen voeden met voorbeelden, oplossingsrichtingen en aanbevelingen om zelf actief werk te maken van examinering. Door zelf bewuste keuzes te maken en - naast het onderwijs - ook de examinering (oa. examenmix, examenvormen en de examinering in de beroepspraktijk) te herontwerpen, wordt het eigenaarschap voor examinering vergroot. Op basis van deze uitgangspunten voor examinering kunnen onderwijsteams een passende keuze maken uit het examenaanbod van de examenleveranciers ESS en SPL. Beide leveranciers bieden een menukaart van mogelijkheden en zullen bereid zijn samen met het (gehele) onderwijsteam te kijken welke examenmix passend is.

De uitvoering van goede examinering start echter altijd bij het onderwijsteam zelf:

Examinering, een goed begin is het hele werk!

Bijlage 1 Kwaliteitsgebied Borging en Afsluiting (BA)

ONDERZOEKSKADER 2021 voor het toezicht op het middelbaar beroepsonderwijs
Ingangsdatum 1 augustus 2021

KWALITEITSGEBIED BORGING EN AFSLUITING (BA)	
BA1. Borging diplomering	De examencommissie borgt deugdelijke diplomering.
Basiskwaliteit	<p>Het onafhankelijk en deskundig functioneren van de examencommissie is voldoende gewaarborgd door het bestuur.</p> <p>De examencommissie stelt op objectieve en deskundige wijze vast of een student voldoet aan de voorwaarden voor het verkrijgen van een diploma of een certificaat. Zij bewaakt, monitort en analyseert de kwaliteit van de processen die hieraan ten grondslag liggen. Hierdoor zijn het niveau, de complexiteit en de inhoud van de door de student geleverde prestaties, afgestemd op de kwalificatievereisten of het certificaat, geborgd.</p> <p>De examencommissie borgt in alle fasen van de examinering en diplomering de deskundigheid van de betrokken personen.</p> <p>De examencommissie bewaakt op een cyclische manier haar eigen werkwijze en eigen kwaliteit met betrekking tot de borging van de examinering en diplomering en certificering voor de opleidingen waarvoor zij verantwoordelijk is. Zij geeft betekenis aan de uitkomsten hiervan en acteert hierop. Hierbij betreft zij eventueel onafhankelijke deskundigen. In voorkomende gevallen worden verbetermaatregelen genomen en wordt toegezien op de realisatie ervan. Hierover wordt jaarlijks verslag gedaan.</p> <p>De examencommissie geeft op deugdelijke gronden instellingsverklaringen af. Tevens geeft zij vrijstellingen voor examenonderdelen op deugdelijke gronden.</p>
Aanvullende ambities	Zijn er aanvullende ambities voor de borging van de diplomering en (hoe) worden deze gerealiseerd?
BA2. Afsluiting	De opleiding onderbouwt dat de student voldaan heeft aan de voorwaarden voor het diploma, een certificaat of een instellingsverklaring.
Basiskwaliteit	<p>De opbouw en inrichting van de afsluiting voldoet aan de eigen vastgestelde kwaliteitseisen voor een betrouwbare diplomering en certificering. Dit sluit aan op de visie op het onderwijs van het team. De examinering is afgestemd op de kwalificatie-eisen wanneer het gaat om diplomering. Dit is inclusief de keuzedelen en de eisen ten aanzien van generieke examenonderdelen.</p> <p>De examinering is valide en betrouwbaar en zorgt ervoor dat de student voldoet aan de voorwaarden tot diplomering of certificering. De afdnamecondities en beoordelingen zijn voor studenten gelijkwaardig. De opleiding betreft de beroepspraktijk bij de examinering. De opleiding beoordeelt de bewijzen ten behoeve van de examinering onafhankelijk en deskundig. Deze bewijzen laten in samenhang een passende balans zien tussen vereiste kennis, houding en vaardigheden, waarbij onderdelen van de examinering in de reële beroepspraktijk plaatsvinden. Op basis van de bewijzen stelt de opleiding vast of een student de kwalificatie-eisen in voldoende mate beheerst.</p> <p>De student is volledig en tijdig geïnformeerd over de kwalificatie-eisen en eisen die de opleiding stelt aan de examinering en diplomering. Deze informatie is voor alle betrokkenen transparant en eenduidig.</p>
Aanvullende ambities	Zijn er aanvullende ambities voor de borging van de diplomering en (hoe) worden deze gerealiseerd?
<i>Wettelijke vereisten</i>	
<i>De twee standaarden op het gebied van diplomering en afsluiting en de bijbehorende normering in dit waarderingskader komen overeen met de standaarden en normering in de Regeling standaarden examenkwaliteit mbo 2021.</i>	

Bijlage 2: Begrippenlijst examinering

In dit rapport worden begrippen gebruikt die in sectoren, op scholen en bij examenleveranciers in mbo-Nederland verschillend worden genoemd. Voor een beter begrip is hieronder een selectieve thematische begrippenlijst opgenomen van synoniemen met daarbij een korte uitleg.

	Begrip (synoniemen)	Toelichting
1.	- Verantwoordingsgesprek - Verificatiegesprek	Gesprek na een (praktijk)beoordeling waar de authenticiteit van de beoordeling wordt vastgesteld. In een examengesprek wordt geen (nieuwe) beoordeling gegeven, maar de gegeven beoordeling bevestigd.
2.	- Criterium Gericht Interview (cgi) - Examengesprek	Individueel vraaggesprek voor een (praktijk)beoordeling, waarin de beoordelaar gestructureerd onderzoekt of een examendeelnemer niet alleen het vereiste niveau beheerst, maar ook begrijpt wat hij doet en waarom. ²⁰ In een examengesprek of cgi wordt een beoordeling gegeven.
3.	Proeve van Bekwaamheid	Examenvorm waarmee een mbo-school vaststelt in hoeverre een examenkandidaat (een deel van) de kennis, vaardigheden en het gedrag die het kwalificatiedossier stelt, kan toepassen in de praktijk. De proeve vindt plaats in een authentieke of gesimuleerde beroepspraktijk door het uitvoeren van specifieke opdrachten of beroepsactiviteiten. ¹⁶
4.	Examenproject	Examenvorm waar waarmee een mbo-school vaststelt in hoeverre een examenkandidaat (een deel van) de kennis, vaardigheden en het gedrag die het kwalificatiedossier stelt, kan toepassen in een project. Een examenproject vindt meestal plaats in een gesimuleerde omgeving.
5.	Praktijkexamen	Overkoepelende term voor een examenvorm die vaststelt in hoeverre een examenkandidaat (een deel van) de kennis, vaardigheden en het gedrag die het kwalificatiedossier stelt, in voldoende mate beheerst en kan toepassen in de reële beroepspraktijk. ¹⁶
6.	- Theorie-examens - Kennis-examen	Examenvorm die vaststelt in hoeverre een examenkandidaat de theorie (kennis of toepassen van kennis) in voldoende mate beheerst. Dit kan door open of gesloten vragen, zowel mondeling als schriftelijk. ¹⁶
7.	Portfolio	Werkmap waarbij resultaten van studenten worden verzameld en als bewijslast worden gehanteerd voor een examengesprek of input zijn voor een af te nemen criteriumgericht interview. In samenhang met examengesprek of criteriumgericht interview wordt dit vaak beschouwd als (onderdeel van) een examenvorm. ¹⁶ Het portfolio kan zowel formatief worden ingezet (zie ook 15. Leerportfolio) als summatief (zie ook 16. Beoordelings- of Examenportfolio).
8.	- Examenmix - Methodemix	Samenhangend geheel van verschillende examenvormen dat een valide en betrouwbaar oordeel oplevert over de bekwaamheid van de te kwalificeren examenkandidaat. ¹⁶
9.	Examenopdracht	Opdracht die de examenkandidaat moet uitvoeren tijdens het examen. Vast onderdeel van een exameninstrument. Bij een kaderexamen is de mbo-school zelf verantwoordelijk voor het ontwikkelen van een passende examenopdracht. Een voorbeeld van een examenopdracht wordt ook wel referentieopdracht genoemd. ¹⁶

²⁰ Zie [begrippenlijst](#) Kennispunt Onderwijs & Examinering Mbo.

10.	Kader-examen	Een gestandaardiseerd exameninstrument waarin de examenvorm, beoordelingscriteria en het proces omschreven staan. Mbo-scholen zijn zelf verantwoordelijk voor het ontwikkelen van een passende examenopdracht. Soms worden er (voorbeelden van) examenopdrachten bij aangeboden, die de mbo-school kan gebruiken bij het examen (zie referentieopdracht). ¹⁶
11.	Referentie-opdracht	Voorbeeld van een examenopdracht voor in een kaderexamen. De referentieopdracht kan gebruikt worden om complexiteit en omvang van de opdracht te bepalen. Als een referentieopdracht één op één wordt opgenomen in een kaderexamen, dan is het een examenopdracht. ¹⁶
12.	Examens	Onderzoek waarmee een bevoegde instantie op betrouwbare en valide wijze beoordeelt of een examenkandidaat voldoet aan de vooraf gestelde exameneisen. In het mbo wordt hiermee een kwalificerend of summatief examen bedoeld.
13.	Toetsen	In het mbo wordt hiermee een instrument in het onderwijsproces waarmee de ontwikkeling van kennis, vaardigheden en/of het gedrag van een student in het onderwijs wordt gemeten. Een ontwikkelingsgerichte of formatieve toets maakt geen onderdeel uit van het examen. NB In het Hoger Onderwijs wordt enkel gesproken van toetsen, hiermee worden zowel formatieve toetsen als summatieve examens bedoeld.
14.	Programmatisch toetsen	Programmatisch toetsen is een holistische benadering waarbij wordt gekeken naar de gehele ontwikkeling van de student. Het doel van programmatisch toetsen is én het optimaliseren van de betrouwbaarheid van beslissingen én het stimuleren van het leerproces van de student. Bij programmatisch toetsen ontstaat het inzicht in de ontwikkeling van de studenten door het inzetten van een mix van verschillende zogenoemde datapunten. Kenmerkend voor deze datapunten (zoals bijvoorbeeld scores op toetsen, reflectieverslagen, peer-evaluaties, beroepstaken, etc.) is dat deze feedback-gericht zijn en niet gekoppeld zijn aan de toekenning van studiepunten: er worden dus nooit studiepunten toegekend op basis van losse toetsen. ²¹
15.	- Leerportfolio - Ontwikkelingsportfolio	Verzameling bewijzen/datapunten met feedback voor een goede vervolgstap in het (formatieve) leerproces. ²²
16.	- Beoordelingsportfolio - Examenportfolio	Verzameling bewijzen/datapunten bedoeld om te komen tot goede summatieve (zwaarwegende) beslissingen en bewijs. Voorbeelden zijn deelttoetsen- of opdrachten die meetellen voor het eindresultaat en blijf geven van een bepaald mate van zelfstandigheid. ¹⁸
17.	Holistisch beoordelen	Holistisch beoordelen heeft als uitgangspunt dat een adequate prestatie niet is te reduceren is tot een voldoende score op afzonderlijke beoordelingsaspecten; het geheel is meer dan de som van de delen. ²³

²¹ Zie [Platform Leren van Toetsen](#) en Zie [Programmatisch toetsen](#). Voorbeelden en ervaringen uit de praktijk. Liesbeth Baartman, Tamara van Schilt-Mol en Cees van Vleuten.

²² Zie [Programmatisch toetsen: evidence-informed, maar niet zonder buikpijn](#). Toetsrevolutie. Dominique Sluijsmans, Valentina Devid en René Kneyber.

²³ [Tips voor toetsen](#), NHL Stenden Hogeschool.

18.	Analytisch beoordelen	Analytisch beoordelen houdt in dat alle beoordelingsaspecten van een vaardigheid of beroepstaak onderscheiden en afzonderlijk beoordeeld worden. Analytisch beoordelen is passend wanneer nauwkeurig moet worden vastgesteld of studenten kritische kennis of deelvaardigheden beheersen of wanneer er sprake is van een juiste aanpak of oplossing. ¹⁹
19.	<ul style="list-style-type: none"> - Constructieve afstemming - Constructive alignment 	De toetsvorm, de samenhang tussen de toetsen in een toetsprogramma, het daarbij aangeboden onderwijs en de onderwijsvisie/didactisch concept hangen met elkaar samen. De belangrijkste vraag die je hierbij moet beantwoorden is: welk studiegedrag willen we oproepen bij onze studenten, zodat ze het eindniveau bereiken. ²⁴
20.	<ul style="list-style-type: none"> - Praktijkbegeleider van school - Stagebegeleider 	De begeleider of docent van school die de student begeleidt tijdens de BPV-/stageperiode. De praktijk- of stagebegeleider beoordeelt geen examenonderdelen.
21.	<ul style="list-style-type: none"> - Praktijkopleider van het bedrijf 	De persoon uit de beroepspraktijk die de student begeleidt tijdens de BPV-/stageperiode. De praktijkopleider van het bedrijf beoordeelt geen examenonderdelen.
22.	<ul style="list-style-type: none"> - Praktijkexaminator - Praktijkbeoordelaar - Praktijkassessor 	De persoon uit de beroepspraktijk die de student beoordeelt tijdens een examen of examenonderdeel in de beroepspraktijk. De praktijkexaminator is niet dezelfde persoon als de praktijkbegeleider.
23.	<ul style="list-style-type: none"> - Schoolexaminator - Schoolassessor - Assessor - Beoordelaar - Examinator 	De persoon van school die de student beoordeelt tijdens een examen of examenonderdeel. Schoolexaminatoren zijn getraind als assessor en zijn niet dezelfde persoon als de directe begeleider, coach of docent van de student.

²⁴ Zie [Hogeschool Utrecht](#)

Bijlage 3: Deelnemers onderzoek

- Servicebureau Btg Handel
- ESS examenservices (ESS)
- Stichting Praktijkleren (SPL)
- Albeda
- Aventus
- Curio
- Deltion College
- Hoornbeeck
- Horizon College
- Hout- en Meubileringscollege
- Koning Willem I College
- Nova College
- ROC Nijmegen
- Zadkine